

HENRYK BEDNARSKI

Bydgoszcz

KIERUNKI PRZEMIAN WSPÓLCZESNYCH RODZIN CHŁOPSKICH

1. Wprowadzenie

Rodzina chłopska pozostaje nadal decydującym typem rodziny w społeczności wiejskiej. Wynika to przede wszystkim z utrzymywania się dominującej pozycji drobnotowarowej gospodarki chłopskiej w strukturze agrarnej wsi polskiej. Stan aktualny i najbliższe prognozy dotyczące rozwoju wsi i rolnictwa wskazują, że indywidualna gospodarka chłopska będzie się nadal utrzymywać i rozwijać. Takie są również założenia polityki rolnej państwa. Upoważnia to do dalszego pogłębiania badań i studiów nad rodziną chłopską.

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja głównych kierunków rozwoju rodziny chłopskiej oraz ukazanie sił społecznych, które te zmiany powodują. Kierunki przemian rodziny chłopskiej prezentowane będą w powiązaniu z szerszymi przeobrażeniami w sferze gospodarki, kultury i życia społecznego, zachodzącymi na współczesnej wsi polskiej.

Z uwagi na ograniczone ramy niniejszego opracowania można będzie jedynie zarysować główne tendencje rozwojowe rodziny chłopskiej oraz wskazać na podstawowe czynniki społeczno-ekonomiczne i kulturowe, powodujące przemiany w zakresie struktury i funkcji współczesnych rodzin chłopskich.

Na wstępie należy ponadto stwierdzić, że poszczególne rodziny chłopskie, mimo iż łączymy je we wspólną kategorię, są dość znacznie zróżnicowane wewnątrz. Różnicowanie to powodują nie tylko takie tradycyjnie związane z rodziną i gospodarstwem chłopskim czynniki, jak wielkość posiadania ziemi, stan wyposażenia gospodarstwa w środki produkcji czy cechy społeczno-kulturowe społeczności wiejskiej, w ramach których funkcjonuje dana rodzina. Wpływ na zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne rodzin chłopskich mają także nowe zjawiska zachodzące w obrębie gospodarstwa chłopskiego związane z zaawansowaniem modernizacji warsztatu rolnego, jego twórczością czy specjalizacją. Nie pozostają one bez wpływu na funkcjonowanie rodziny, jej strukturę, funkcje i ideologię. Można by nawet próbować wyróżniać pewne subkategorie rodzin chłopskich, np. rodziny tradycyjnie rolnicze, wytwarzające głównie na potrzeby własne, słabo powiązane z rynkiem oraz rodziny rolników-specjalistów, prowadzące tylko pewne kierunki produkcji roślinnej lub zwierzęcej, kooperujące z innymi gospodarstwami chłopskimi lub uspołecznionymi, silnie powiązane z rynkiem.

Bardziej precyzyjne przedstawienie problemu zróżnicowania rodzin chłopskich wymagałoby jednak szczegółowych studiów o charakterze interdyscyplinarnym, w szcze-

gólności socjologicznych i ekonomicznych. Dla ukazania głównych kierunków przemian współczesnych rodzin polskich nie jest to jednak zabieg konieczny. Dlatego w niniejszym opracowaniu zajmę się całościowo problematyką rodziny chłopskiej, prezentując najbardziej istotne elementy określające jej specyfikę i charakteryzujące jej strukturę i funkcje.

2. Główne czynniki przeobrażeń rodziny chłopskiej w Polsce Ludowej

Rewolucyjne zmiany, jakie zaszły w naszym kraju po wyzwoleniu w latach 1944–1945 w sposób istotny wpłynęły na proces przemian zachodzących na wsi. Objęły one również gospodarstwo i rodzinę chłopską.

Sytuacja rodzin chłopskich w warunkach Polski Ludowej uzależniona była i jest nadal przede wszystkim od przeobrażeń zachodzących w gospodarstwie rolnym i wiejskich społecznościach lokalnych.

Gospodarstwa rolne zmieniały się głównie w wyniku rozwoju gospodarki towarowej i włączenia indywidualnego rolnictwa w system socjalistycznej gospodarki planowej m. in. poprzez kontraktacje, kredytowanie, itp. Istotne zmiany zaszły również w sferze pozaprodukcyjnej. Dotyczą one w szczególności przejęcia od rodziny chłopskiej przez specjalistyczne instytucje prac z zakresu przygotowania podstawowych produktów żywnościowych dla rodziny (np. wypiek chleba) oraz w pewnym stopniu przygotowania karmy dla zwierząt gospodarskich. W warunkach Polski Ludowej w sposób wyraźny pogłębił się proces zmian tradycyjnego, rodzinnego modelu wytwórczości w kierunku formowania się modelu bardziej wyspecjalizowanej pracy zawodowej. Proces ten, który można określić mianem profesjonalizacji, polega na coraz pełniejszym włączeniu pracy rolnika w system społecznego podziału pracy i wyodrębnieniu się zespołu czynności, typowych dla pracy w gospodarstwie rolnym.

W miarę postępu w metodach organizacji produkcji rolnej, rozwoju oświaty i kultury rodzina wiejska przestaje zamykać się wyłącznie wokół spraw dotyczących własnego gospodarstwa. Członkowie rodziny nie stanowią już wyłącznie siły roboczej na użytek gospodarstwa rolnego, w którym pracuje najczęściej właściciel z żoną i potencjalny kandydat na następcę właściciela gospodarstwa (dzieci).

Kształtuje się wśród rolników postawa perspektywna, polegająca na załamaniu się znaczenia tradycji przekazywanej ustnie z pokolenia na pokolenie, jako głównej siły kształtującej role społeczne i wzorce życia na wsi. Rodzą się nowe pragnienia i aspiracje, np. do podniesienia stopy życiowej, zdobywania wiedzy i awansu społecznego w mieście i na wsi, wyrównywanie różnic w porównaniu z kulturą materialną miast. Pod wpływem zdobyczy nauki, techniki, sztuki i socjalistycznej myśli społecznej kształtuje się nowe oblicze kulturalne wsi. Zmienia się stosunek mężczyzn i kobiet, a przede wszystkim młodego pokolenia do ziemi, która przestaje być dla rodzin chłopskich jedyną i najwyższą wartością.

W warunkach nowego ustroju społecznego wyraźnie zaznacza się zwiększenie aktywności chłopów w życiu społeczności lokalnych i pozalokalnych, przejawiające się w dynamicznym rozwoju na wsi zorganizowanego ruchu politycznego i społecznego,

który znajduje swój wyraz w zwiększającym się udziale chłopów w działalności wiejskich organizacji politycznych, społecznych i zawodowych. Coraz więcej chłopów zostaje radnymi rad narodowych różnych szczebli oraz uczestniczy w różnych formach działalności samorządowej. Ważnym czynnikiem w kształtowaniu nowej osobowości chłopów i członków ich rodzin jest wyraźny wzrost ich wykształcenia. Likwidacja analfabetyzmu, który w Polsce kapitalistycznej najbardziej rozpowszechniony był na wsi, upowszechnienie w skali społecznej wykształcenia podstawowego, a także podejmowanie przez rolników w coraz większym stopniu kształcenia i doksztalcenia ponadpodstawowego, spowodowały włączenie się chłopów w życie ogólnospołeczne.

Zdobycie wykształcenia pozwoliło im nawiązać więź z kulturą narodową oraz spowodowało szerszy ich udział w tworzeniu nowych wartości kultury materialnej i duchowej narodu. Świadczy o tym nie tylko bujny rozwój kultury ludowej, ale także udział przedstawicieli klasy chłopskiej w nowych dziedzinach twórczości, np. literackiej (pamiętnikarstwo, korespondencje i listy do redakcji gazet i czasopism czy twórczość poetycka), muzycznej (tworzenie nowych tańców i pieśni) oraz plastycznej (pamiętnikarstwo, rzeźba itp).

Bardzo duże zmiany zaszły w dziedzinie wychowania dzieci w rodzinach chłopskich. Proces ten nie jest już, jak dawniej, podporządkowany wyłącznie potrzebom gospodarstwa i prawom przyrody, od których zależał efekt pracy rolnika. Kiedy przed młodzieżą wiejską otwarły się szeroko możliwości zdobycia zawodów pozarolniczych, celem procesu wychowania w rodzinie chłopskiej przestało być wyłącznie przygotowanie młodych do pełnienia roli „gospodarza” lub „gospodyni” poprzez wdrażanie ich do pracy w gospodarstwie rolnym i domowym. Został znacznie złagodzony ostry dawniej rygor pracy fizycznej, na rzecz zaangażowania dzieci i młodzieży w naukę – zarówno w szkole jak i w domu. Prawem dzieci i młodzieży wiejskiej staje się oprócz pracy także nauka, zabawa i rozrywka.

Zmianie uległ też stan życia uczuciowego w rodzinach chłopskich. Na modernizację emocjonalno-ekspresyjnej funkcji rodziny chłopskiej korzystnie wpłynęło upowszechnienie się wzoru „małżeństwa z miłości”, jako decydującego warunku zawierania małżeństw, podnoszenia na wyższy poziom życia uczuciowego pomiędzy małżonkami oraz rodzicami i dziećmi, zmniejszenie się liczby dzieci w rodzinach i przekształcenie się jej w rodzinę „małą”. W rodzinach chłopskich nastąpiło także przełamanie bezwzględnej uprzednio dominacji instrumentalnych funkcji ekonomiczno-produkcyjnych nad kulturalno-wychowawczymi.

Wszystkie wymienione czynniki spowodowały, że rodzina chłopska traciła stopniowo dawne cechy i wartości charakterystyczne dla wsi tradycyjnej, traciła swą społeczną odmienną i zaczynała organizować się w coraz większym stopniu według ogólnospołecznych wzorów.

3. Zmiany kryteriów doboru małżeństw chłopskich

Ważnym czynnikiem wyznaczającym stopień zaawansowania tradycyjnego wzoru zawierania małżeństw chłopskich jest dobór terytorialny kandydatów do małżeństwa. Należy przypomnieć, że tradycja nakazywała, aby małżonkowie pochodzili z jednej wsi.

Kojarzenie małżeństwa z przedstawicielami różnych grup terytorialnych rozbijało jednolitą organizację społeczno-kulturalną i ekonomiczno-produkcyjną społeczności wioskowej. Dlatego też przypadek małżeństwa egzogamicznego oceniany był przez grupy lokalne ujemnie. Dezaprobata przerażała się zawsze w surowe potępienie (szczególnie w stosunku do kobiet), z zastosowaniem różnorodnych sankcji (głównie o charakterze moralnym), gdy przejście z jednej do drugiej grupy lokalnej powiązane było z wyrzeczeniem się wartości uznawanych przez pierwszą z nich.

Wyniki badań nad zagadnieniem doboru małżeństw, przeprowadzane na terenie województwa bydgoskiego, toruńskiego, i wrocławskiego¹ upoważniają do stwierdzenia, że związki małżeńskie zawierane są aktualnie przede wszystkim z kandydatami wywodzącymi się z tej samej wsi (44,1%) i z tej samej gminy (36,4%). Terytorium, z którego wywodzą się mężowie badanych kobiet zamyka się właściwie w obrębie byłego powiatu (94,8%). Do rzadkości należą małżonkowie wywodzący się spoza byłego powiatu, lecz z tego samego województwa. Należy zauważyć, że tak ukształtowane wyniki są typowe dla województw centralnych i wschodnich. Natomiast dla tych obszarów naszego kraju, które objęte zostały intensywną akcją przesiedleńczą po 1945 roku (głównie województwa północne i zachodnie), wskaźniki zawieranych małżeństw egzogamicznych są znacznie wyższe².

Analiza wyników badań pozwala również stwierdzić występowanie wyraźnej zależności pomiędzy stażem małżeńskim, a zasięgiem doboru terytorialnego małżonków. Badani małżonkowie, legitymujący się stażem małżeńskim 25–30 lat i więcej zawierali związki prawie wyłącznie w obrębie własnej wsi, a co najwyżej gminy. Były to małżeństwa zawarte bądź w okresie międzywojennym, w czasie okupacji a także w pierwszych latach powojennych. Należy z tego wnosić, że nie działały jeszcze wówczas tak silnie, jak w późniejszym okresie, siły dezorganizujące dawne, w dużym stopniu zamknięte układy w ramach społeczności wioskowych, nie zanikła jeszcze w pełni izolacja rodzinnych grup pierwotnych.

Przeprowadzone badania przekonują również o decydującym wpływie procesu industrializacji i urbanizacji kraju na przeobrażenia społeczne wsi, w tym także na dobór małżeństw wiejskich. Początki intensywnego uprzemysłowienia kraju, przypadające na lata 1949–1955 zaznaczają się na wsi wyraźnym rozluźnieniem tradycyjnych więzów rodzinno-sąsiedzkich. Od tego okresu zarysowuje się bowiem wyraźna tendencja zawierania małżeństw w znacznie szerszym zakresie z kandydatami spoza własnej wsi. Kobiety o stażu małżeńskim poniżej 15–20 lat coraz częściej wychodzą za mąż za mężczyzn wywodzących się z terenu gminy, a najczęściej z terenu byłego powiatu. Nie rzadkie są także przypadki małżeństw zawieranych z kandydatami spoza powiatu i województwa. Rozwój przemysłu, powstawanie nowych i rozbudowa starych miast, wzrost kontaktów wsi z ośrodkami miejsko-przemysłowymi spowodowały wyraźny regres w zawieraniu małżeństw według wzorów patrylokalnych i w nieco mniejszym stopniu matrylokalnych (podobnie jak poprzednio więcej kobiet niż mężczyzn pozostaje po ślubie w rodzinnej wsi). Dobór partnerów do małżeństwa zaczyna dokonywać się już poza ramami tej samej społeczności wioskowej. Nie towarzyszy temu zjawisku także negatywna opinia wsi. Dawne, zamknięte społeczności wioskowe przestały już wyznaczać granice doboru małżeństw chłopskich.

Na wsi tradycyjnej obowiązywała także zasada doboru małżeństw o podobnym statusie społecznym kandydatów. Zawieranie małżeństw tylko między partnerami należącymi do tej samej szerszej zbiorowości (klasy społecznej) zostało na wsi polskiej ugruntowane w epoce feudalizmu i przetrwało bez większych zmian czasy kapitalizmu. Miało ono swoje podłoże przede wszystkim w interesie ekonomicznym gospodarstwa rolnego, który nakazywał dobieranie małżeństw w celu pomnażania majątku rodzinnego (głównie ziemi). Dlatego małżeństwa kojarzyły się najczęściej pomiędzy partnerami wywodzącymi się z rodzin o podobnym poziomie posiadania i wnoszącymi równoważny wkład do nowego gospodarstwa. Sprawa ta była głównym tematem negocjacji przedstawicieli rodzin ustalających warunki kontraktu ślubnego. Dobór małżeństw według kryteriów posiadania był także zgodny z zasadą doboru kandydatów o podobnym statusie społecznym wyznaczonym właśnie przez wielkość i stan gospodarstwa.

Wyniki wspomnianych uprzednio badań upoważniają do stwierdzenia, że w warunkach wsi współczesnej kryteria selekcji społecznej małżeństw chłopskich, takie jak przynależność do klasy społecznej (pochodzenie społeczne) czy status majątkowy, stanowiące podstawę ich ednogamii zostały w poważnym stopniu osłabione. W miarę upływu lat tendencja ta wyraźnie się pogłębiała. Coraz mniej małżeństw zawieranych jest pomiędzy partnerami o równym statusie majątkowym³.

Wzrasta także liczba małżeństw zawartych pomiędzy rolnikami i przedstawicielami innych klas i warstw społecznych (robotnikami oraz rzemieślnikami). Wzrost odsetka małżeństw mieszanych, zawartych pomiędzy ludnością rolniczą i bezrolną jest w głównej mierze wynikiem głębokich przeobrażeń, jakie zaszły na wsi. Przede wszystkim wieś przestała być domeną samych rolników. Jak ocenił J. Chałasiński, już w końcu lat sześćdziesiątych około 1/3 mieszkańców wsi stanowili przedstawiciele różnych zawodów pozarolniczych oraz chłopci-robotnicy⁴. Stwarza to młodym mieszkańcom wsi znacznie szersze możliwości wyboru kandydata na męża czy żonę. Zawieranie małżeństw mieszanych, pomiędzy partnerami wywodzącymi się z różnych grup społeczno-zawodowych nie spotyka się już dziś na wsi z negatywną opinią społeczności lokalnych.

Wiele rodzin, a w szczególności samych młodych dziewcząt zabiega wręcz o kandydata na męża, reprezentującego atrakcyjny, nierolniczy zawód. Upatrują w tym możliwość przejścia ze wsi do miasta, do innych „lepszyc” warunków życia i pracy. Zjawisko społecznej egzogamii niesie więc szereg ujemnych skutków z punktu widzenia interesów wsi i rolnictwa.

4. Cechy wyróżniające rodziny chłopskie spośród innych typów rodzin

Mimo głębokich przeobrażeń, jakie dokonały się w strukturze, funkcjach i ideologii rodzin chłopskich, ciągle utrzymują one pewną odmiennosc. Proces unifikacji wzoru życia rodzinnego w skali ogólnospolecznej w stosunku do rodzin chłopskich jest ciągle opóźniony. Za B. Gałęskim można stwierdzić, że „ze względu na wszystkie cechy służące bądź to do wyróżnienia typów rodzin, bądź do określenia ich funkcji – rodzina chłopska uznana być może za bardziej tradycyjną niż inne”⁵. Specyfika rodziny chłopskiej

wynika z wielu przyczyn o charakterze ekonomicznym, społecznym i kulturowym. Podstawą pewnej odmienności rodziny chłopskiej jest specyfika wsi jako społeczności lokalnej, charakter pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym oraz tradycja w sferze kultury i obyczaju na wsi.

Podstawą pewnej odmienności rodziny chłopskiej jest przede wszystkim jej powiązanie z gospodarstwem rolnym. Ma ono z jednej strony charakter przedsiębiorstwa (dotyczy to w szczególności gospodarstw większych, o wysokiej towarowości oraz gospodarstw specjalistycznych), z drugiej zaś strony, spełnia ono funkcje rozszerzonego gospodarstwa domowego. Jeszcze w wielu rodzinach spełniających rolę załóg produkcyjnych na własnych gospodarstwach rolnych, następuje nie tylko przetwarzanie i przygotowanie dóbr do konsumpcji, jak w rodzinach pozarolniczych, ale również produkcja podstawowych środków utrzymania. Ten specyficzny charakter pracy zawodowej powoduje szereg konsekwencji dla życia rodzinnego. Wynikają one z tego, że na organizację życia rodzinnego nakłada się specyficzny układ stosunków społecznych, właściwy grupie wytwarzającej. Życie rodzinne powiązane ściśle z pracą zawodową na własnym gospodarstwie jest więc podstawą znacznej autonomiczności, większej niż w innych typach rodzin, zwartość rodziny i wielostronności wykonywanych przez nią funkcji. Tak więc w ścisłych związkach rodziny z gospodarstwem należy upatrywać przyczyn występujących ciągle różnic między rodziną chłopską a innymi typami rodzin.

Inną istotną przyczyną utrzymującej się odmienności rodzin chłopskich jest ich ścisły związek ze społecznościami lokalnymi. „Szereg podstawowych funkcji rodziny chłopskiej – niektóre funkcje ekonomiczne, wychowawcze i kulturalne – stwierdza B. Gałęcki – znajdują swój odpowiednik i uzupełnienie w funkcjach społeczności wioskowej”⁶. Wynika to z utrzymywania się silniejszych niż w innych społecznościami lokalnych więzi sąsiedzkich, pokrewieństwa, systemu społeczno-ekonomicznych zależności, istnienia wielu formalnych i nieformalnych instytucji wioskowych. Wprawdzie w ostatnich latach zaszły w tej dziedzinie na wsi bardzo istotne przeobrażenia związane z rozwojem infrastruktury technicznej (sieć rolniczych placówek usługowych, głównie SKR), handlowej i kulturalno-oświatowej oraz objęciem ludności wiejskiej państwowym systemem opieki lekarskiej oraz systemem rentowym, to jednak ciągle rodzina chłopska, głównie poprzez silne więzi sąsiedzkie i krewniacze znajduje oparcie dla swych funkcji i ich rozwinięcie w społecznościami wioskowych.

Rodzina chłopska wyróżnia się spośród innych typów rodzin ciągle jeszcze nieco innym stosunkiem do jej funkcji prokreacyjnej. Wynika to m. in. z tradycji, w której zawarcie małżeństwa i posiadanie dzieci traktowane było jako obowiązek, natomiast stan wolny i bezdzietność traktowano jako nieszczęście lub karę bożą⁷. Ponadto specyfika gospodarstwa chłopskiego wymagała określonej siły roboczej, którą zapewniał w miarę liczny zespół rodzinny. Do tego należy dodać względy natury społecznej. We wsi tradycyjnej dopiero zawarcie związku małżeńskiego i posiadanie potomstwa dawało zarówno kobiecie jak i mężczyźnie pozycję pełnoprawnego członka społeczności wioskowej. Powyższe względy odgrywały jeszcze pewną rolę we wsi współczesnej. Świadczy o tym znacznie wyższa liczebność współczesnych rodzin chłopskich w porównaniu z innymi typami rodzin⁸. Spośród 1001 badanych rodzin chłopskich zamieszkujących wsie województwa bydgoskiego, toruńskiego i włocławskiego średnia liczba

dzieci wynosiła 3,21. Najczęściej spotykanym typem wiejskiej rodziny chłopskiej pod względem liczebności dzieci są rodziny mające 3 i 4 dzieci (50% ogółu badanych rodzin)⁹. Rodziny chłopskie są więc znacznie bardziej liczne w porównaniu z innymi typami rodzin wiejskich (głównie wiejskich rodzin pozarolniczych), a w szczególności w porównaniu z rodzinami miejskimi.

Znamiennym rysem tradycyjnej rodziny chłopskiej była także jej wielopokoleniowość. Wprawdzie pod wpływem ogólnych przemian w sferze ekonomiki i życia społecznego wsi nastąpiła istotna zmiana również w tym zakresie (rodzina chłopska z dużej – trzypokoleniowej, przekształcała się w znacznej mierze w rodzinę małą – dwupokoleniową), to jednak liczba osób pozostających w wspólnym gospodarstwie domowym jest na wsi znacznie wyższa niż w mieście. W rodzinach chłopskich w znacznie wyższym stopniu niż w innych typach rodzin spotyka się zjawisko wspólnego zamieszkiwania pary małżeńskiej i ich dzieci z rodzicami (coraz częściej tylko z jednym z rodziców – najczęściej matką lub teściową), rzadziej z krewnymi. Zjawisko to potwierdziły wyniki przeprowadzonych badań w województwie bydgoskim, toruńskim i wrocławskim. W badanych rodzinach, prowadzących indywidualne gospodarstwa rolne, liczba osób pozostających we wspólnym gospodarstwie domowym wynosiła na przełomie lat 1973/74 średnio na jedno gospodarstwo 5,51. W ponad 74% badanych rodzin we wspólnym gospodarstwie domowym pozostawało od 4 do 7 osób.

Dysproporcja w wielkości rodzin wiejskich (głównie chłopskich) i miejskich, wynikająca zarówno z większej liczby dzieci, a także ze wspólnego zamieszkiwania dzieci i rodziców (w części także wnuków i kuzynów) będzie się prawdopodobnie utrzymywać także w przyszłości. Świadczy o tym chociażby przykład wielkości rodzin w mieście i na wsi w tak uprzemysłowionym kraju jak USA. Utrzymuje się tam również znaczna różnica w wielkości rodzin farmerskich w porównaniu z rodzinami miejskimi¹⁰.

Każda rodzina, w tym także chłopska, spełnia szereg ważnych funkcji. Znany socjolog rodziny Z. Tyszką wyróżnia następujące funkcje rodziny¹¹: materialno-ekonomiczną, opiekuńczo-zabezpieczającą, prokreacyjną, seksualną, legalizacyjno-kontrolną, socjalizacyjną, klasową, kulturalną, rekreacyjno-towarzyską i emocjonalno-ekspresyjną. Realizując wymienione wyżej funkcje rodzina zapewnia utrzymanie ciągłości biologicznego rozwoju społeczeństwa (płodzenie, pielęgnację, kształcenie i wychowanie dzieci), utrzymuje ciągłość kulturalną przekazywanie potomstwu w procesie socjalizacji dziedzictwa kulturalnego – języka, obyczajów, wzorów zachowań itp.), nadaje swoim dzieciom pozycję społeczną (stwarza podstawy wyjściowe do ich społecznego umiejscowienia, powodzenia życiowego, kariery zawodowej itp.), zaspokaja potrzeby emocjonalne członków rodziny i sprawuje kontrolę nad postępowaniem swoich członków. Odmiennosc rodziny chłopskiej w stosunku do innych typów rodzin w zakresie spełnianych przez nią funkcji polega na tym, że są one spełniane najczęściej w szerszym zakresie i pełniejszym wymiarze. Dotyczy to w szczególności – o czym już wspominaliśmy – funkcji materialno-ekonomicznej. Rodzina chłopska jest bowiem w odróżnieniu od konsumpcyjnej rodziny miejskiej, wspólnotą produkcyjno-konsumpcyjną dla swych członków. Wynika z tego szereg konsekwencji natury społecznej (znacznie większa zwartość i autonomiczność rodziny chłopskiej w porównaniu z rodzinami miejskimi i wiejskimi rodzinami pozarolniczymi) i ekonomicznej (znacznie

większy niż w mieście stopień samowystarczalności w zaspokajaniu potrzeb rodziny, mniejszy stopień uzależnienia od procesu wytwarzania i podziału dóbr w ramach całego społeczeństwa).

W procesie wykonywania przez rodzinę wiejską jej zasadniczych funkcji kształtują się i realizują społeczne role jej członków. Rodzina chłopska, na podstawie wartości ukształtowanych przez tradycję oraz wpływów kultury ogólnonarodowej, tworzy własne, często odrębne od innych typów rodzin wzory ról rodzinnych – dziecka (syna, córki), żony, męża, ojca i matki. Kultura i tradycja, a także właściwe tylko rodzinie chłopskiej stosunki międzypersonalne, wpływają na kształtowanie się cech osobowości członków, form i sposobów zachowania się. Odrębność rodziny chłopskiej polega przede wszystkim na ścisłym powiązaniu ról rodzinnych i produkcyjnych. „Role produkcyjno-zawodowe – stwierdza F. Jakubczak – wyciskają przemożne piętno na układzie stosunków personalnych w grupie rodzinnej. Organizacja pracy wytwórczej jest tutaj w poważnym stopniu organizacją życia domowego i rodzinnego”¹² Podział pracy w gospodarstwie, szczególnie w tradycyjnym gospodarstwie chłopskim o szerokim profilu produkcji, dokonuje się w sposób naturalny, w dużym stopniu według kryteriów płci i wieku. Specyfika pracy w indywidualnym gospodarstwie rolnym powoduje także znacznie większą niż w innych typach rodzin dominację rolnika – właściciela gospodarstwa i „głowy” rodziny nad pozostałymi jej członkami. Jest on z reguły najwyższym autorytetem zarówno w sprawach rodziny jak i gospodarstwa.

Żony i matki spełniały i w dużym stopniu spełniają nadal drugorzędną rolę w rodzinie w porównaniu z mężczyzną. „Żonie i matce przypada w rodzinie drugie pod względem władzy i autorytetu miejsce, a w obrębie gospodarstwa domowego i kobiecej sfery gospodarstwa ogrodniczego i zagrodowo-hodowlanego, pełni kobieta wiejska względnie samodzielne funkcje zwierzchnie wobec dzieci i innych domowników”¹³.

Do pełnienia takich właśnie ról męskich i kobiecych przygotowywane są dzieci w procesie socjalizacji w rodzinie chłopskiej – chłopcy do roli gospodarza – kierownika gospodarstwa rolnego i „głowy rodziny”, dziewczęta – przez obserwację i naśladowanie do roli „gospodyni” i kierownika gospodarstwa domowego. Należy dodać, że zmiany w omawianym systemie ról społecznych w rodzinach chłopskich zachodzą powoli i opornie. Szybsze przystosowywanie się do ogólnospołecznych wzorów ról rodzinnych następuje jedynie poprzez wyjście młodych z kręgu własnej rodziny chłopskiej, podjęcie pracy poza rolnictwem (głównie w mieście) i założenie własnej rodziny.

5. Zakończenie

Problematyka związana z funkcjonowaniem rodziny chłopskiej, jej strukturą, funkcjami i ideologią jest niezwykle szeroka i wielorako uwarunkowana. W niniejszym opracowaniu trudno więc było podjąć i wyjaśnić wszystkie problemy. Dlatego skoncentrowano się na kilku wybranych zagadnieniach. W pierwszej kolejności ukazano główne czynniki sprawcze przeobrażeń rodzin chłopskich, do których należą przede wszystkim rewolucyjne przemiany społeczno-ustrojowe, jakie zaszły w naszym kraju po wyzwoleniu w 1944/45 roku oraz związane z tym faktem procesy industrializacji i urbanizacji. W następnej kolejności zaprezentowano najbardziej istotne zmiany

w zakresie kryteriów doboru małżeństw wiejskich. Wskazano przy tym na istotne przeobrażenia celów małżeństw chłopskich, w których na plan pierwszy wysuwa się obecnie szczęście osobiste, w mniejszym zaś stopniu interes gospodarstwa. Z kolei omówiono cechy wyróżniające rodziny chłopskie spośród innych typów rodzin. Podkreślono przy tym, że podstawą utrzymującej się ciągle pewnej odmienności rodzin chłopskich od innych typów rodzin jest daleko idąca identyfikacja interesów rodziny z gospodarstwem, które stanowi główną podstawę jej egzystencji i niezależności, z którym jest ona powiązana zarówno sferą życia ekonomicznego, jak i społecznego.

Ze ścisłego powiązania rodziny z gospodarstwem wynika szereg konsekwencji dla życia rodzinnego. Przede wszystkim zakres funkcji rodziny chłopskiej jest bardziej wszechstronny; funkcje spełniane są w szerszym zakresie i w bardziej trwały sposób – stąd jednostka jest bardziej osadzona w rodzinie i jej podporządkowana, sama rodzina jest bardziej spójna i skutecznie opiera się dezorganizacji.

Na zakończenie należy podkreślić, że kierunki zmian zachodzących w strukturze, funkcjach i ideologii rodzin chłopskich są identyczne z ogólnym procesem przeobrażeń rodziny polskiej. Rodziny chłopskie wyróżniają się głównie stopniem zaawansowania przemian. Ekonomiczne wymogi indywidualnego gospodarstwa rolnego narzucają bowiem rodzinie chłopskiej sposób życia i pracy nie zawsze zgodny z rodzącymi się nowymi aspiracjami ludności wiejskiej, w tym szczególnie młodego pokolenia. Dlatego perspektywa przyspieszenia przemian wzoru rodziny chłopskiej musi być wiązana z całokształtem przeobrażeń społeczno-ekonomicznych wsi i rolnictwa. Działanie na rzecz postępu w strukturze agrarnej wsi, w unowocześnianiu warsztatu rolnego, pogłębiania procesu profesjonalizacji pracy rolnika w rozwoju oświaty i kultury na wsi prowadzić będzie także do przyspieszenia wchodzenia na wieś egalitarnego wzoru małżeństwa, będącego podstawą funkcjonowania rodziny chłopskiej według ogólnospołecznych wzorów życia społeczeństwa socjalistycznego.

PRZYPISY

¹ Por. H. Bednarski, *Kryteria doboru małżeństw w współczesnych rodzinach chłopskich* (W:) *Społeczna rola kobiet wiejskich*. Praca zbiorowa pod red. H. Bednarskiego Bydgoszcz 1979, s. 11–16

² Por. J. Przychodzień, *Dobór terytorialny i społeczny małżeństw wiejskich*. *Roczniki Socjologii Wsi* 1964, t. II, s. 119–129

³ Por. H. Bednarski, op. cit., s. 13

⁴ J. Chałasiński, *Inteligencja – zawód – kultura*. (W:) *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej*, Warszawa 1969, t. VII, s. 7

⁵ B. Gałęcki, *Socjologiczna problematyka rodziny chłopskiej*. *Roczniki Socjologii Wsi* 1964, t. II, s. 11

⁶ Op. cit., s. 13

⁷ Por. D. Markowska, *Rodzina wiejska na Podlasiu 1864–1964* Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 189; M. Trawińska-Kwasniewska, *Sytuacja społeczna kobiety wiejskiej na ziemi krakowskiej na przełomie XIX i XX wieku*. (W:) *Materiały Etnograficzne* 1957, t. 10 z. 2 s. 137

⁸ Por. B. Gałęcki, *Socjologia wsi. Pojęcia podstawowe*. Warszawa 1966, s. 68.

⁹ H. Bednarski, *Społeczna rola kobiet wiejskich. Studium socjologiczne wsi województwa bydgoskiego, toruńskiego i wrocławskiego*. Bydgoszcz 1976, s. 44

¹⁰ Por. E. N. Rogers, *Social Change in Rural Society*. New York 1960, s. 173

¹¹ Z. Tyszcza, *Socjologia rodziny*. Warszawa 1974, s. 61 i nast.

¹² F. Jakubczak, *Rodzina chłopska a młode pokolenie rolników*. (W:) *Młode pokolenie wsi Polski Ludowej. Gospodarstwo i rodzina*. T. V, Warszawa 1968, s. 427

¹³ Op. cit. s. 427